

Олег Криштопа

ОСТАННІ УКРАЇНЦІ

Історії депортованих родин
у Польщі після акції «Вісла»

БРУСТУРИ

УДК 308(438+477)

К 82

Обкладинка *Марини Дяченко*

Криштопа О.

Останні українці. Історії депортованих родин у Польщі після акції «Вісла» [художній репортаж] / Олег Криштопа. — Брустури : ТОВ «Дискурсус» : вид-во «Брустури», 2025. — 240 с.

ISBN 978-617-7411-79-5

Українці, які з діда-прадіда жили на своїх землях, після Другої світової війни опинилися відділені від співвітчизників українсько-польським кордоном. Багатьох з них депортували 1947 року в рамках акції «Вісла» на північ і захід Польщі, доти німецькі землі.

У 2019 році Олег Криштопа проїхав Польщею, щоби поспілкуватися з українцями, для яких Україна є більш уявною, ніж реальною. Є радше краєм спогадів, аніж намірів. У цій книжці вони розповідають про те, чого зазнали під час переселення, як берегли свою ідентичність у чужій країні, яким було і є ставлення до них поляків. Де вони відчують свій дім? Чи виростуть їхні внуки українцями? Чим відрізняються українці Польщі від емігрантів останніх хвиль?

На ці питання відповідає автор і його герої.

Готуючи нове видання, Олег Криштопа знову зустрівся з деяким зі своїх героїв, але уже в Україні. Вони привезли допомогу для сил оборони. У передмові й післямові автор розповідає про те, як на життя українців Польщі вплинуло повномасштабне вторгнення.

Усі права застережено. Жодну частину цього видання не варто відтворювати будь-яким способом без письмового дозволу видавництва.

© Видавництво «Брустури», видання, 2019, 2025

© Олег Криштопа, текст, 2019, 2025

© Роман Кабачій, передмова, 2019

ПЕРЕДМОВА ДО ВИДАННЯ 2025 РОКУ

Як писав Тарас Григорович: «По мові — передмова. Можна б і без неї, так бачте що...».

— Війна... З нами всіма сталася війна! — каже мені один з героїв цієї книжки. Українець, громадянин Польщі Олександр Стець.

Це, мабуть, достатній аргумент як для передмови, так і для післямови до книжки, написаної та виданої 2019 року. До Великої війни.

...

Був кінець жовтня 2024-го року, певно, останній теплий день осені. Сонце робило листя відчайдушно золотистим, із фронту долинали тривожні звістки, моя мобілізація знову відкладалася, ми з Галею безцільно блукали Олександрійським парком у Білій Церкві. Задзвонив телефон, на екрані висвітилося ім'я Олександра Стеця. Я взяв слухавку й несподівано почув голос іншого героя цієї книжки — Михайла Кертичака:

— Ми в Україні! — по-діловому почав він. — Увечері будемо в Києві. Не зовсім у Києві — у Бортничах. Ночуємо там, а зранку рушаємо далі на схід. Якщо хочеш — під'їжджай, це буде єдина нагода побачитися у цей приїзд.

Звісно, я приїхав. Хоч на зустріч у нас було менше ніж година: от-от мала початися комендантська. Вони зупинилися в якійсь церкві, з ними був священник ПЦУ й ще

один чоловік, який показував мені гостинці, що вони везуть з Польщі на фронт. Переважно тепловізійна оптика для снайперів. Усі були втомленими з дороги, випили по чарці.

— Нас чекає насичена поїздка: Покровськ, Дружківка, Костянтинівка, Краматорськ, — поділився Стець, — а вже другого листопада мусимо повернутися до Польщі, 70 років Корбабичу.

— Тільки-но вийшов — уже покликали, — прокоментував Михайло.

— У мене дві новини, з якої почати? — сказав я та, не даючи їм можливості обрати, продовжив: — Ми з Христею розлучилися — це, як ви здогадалися, хороша. Видавництво планує перевидати «Останніх українців» — це погана новина.

З мого жарту ніхто не сміється.

— Тобі потрібно розказати, що сталося з кожним з героїв за ці п'ять років? — нарешті перепитує Олександр.

— Так, бажано.

— Війна, — каже він, — з нами всіма сталася війна.

— Не всі дожили до перевидання.

— Не всі.

Але розказати все того разу вони не встигли. Поїхали на схід.

...

— Війна, з нами всіма сталася війна, — повторює Ольго Стець.

Він постарів за ці роки — роки Великої війни. Урешті, нічого дивного, ми всі не молодшаємо, а останнім часом кожен день життя дається наче удвічі важче.

Іноді мені здається, що вони, українці Польщі або, як я кажу, останні українці — останні справжні українці й переймаються тим, що відбувається тут у нас більше й сильніше, ніж ми самі.

— З нами всіма сталася війна, — сумно повторює Ольго.

Іноді ми розминаємося з ним: він їде на схід, а я на захід.

Ми розминулися в перші дні війни: я відвозив своїх до Франківська, а він мчав у Львів, щоб хоч чимось, хоч якось допомогти. Я дзвонив йому запитати чи все гаразд після прильотів російських ракет, а він спокійно відповідав, що так, лише ледь тремтіла стеля.

Урешті, ми таки зустрілися у Львові. В якійсь велетенській квартирі в центрі старого міста, в оточенні людей, що постійно змінювалися: хтось повертався з Гуляйполя, інші зупинялися тут дорогою з Польщі на схід. Оля Соляр збуджено показувала нам на телефоні відео прильотів градусів. Снаряди лягли метрів за 300–400 від позицій наших бійців, один за одним. У небо потягнувся димок. Оля з увімкненою камерою побігла не від, а назустріч небезпеці.

— Адреналін, — коротко сказав хтось, — нами всіма рухає адреналін.

Довкола цього осередку, як і багатьох інших, кружляла волонтерська допомога. Волонтерка, волонтерка й ще раз волонтерка.

— Це такий компроміс з моєю сім'єю, — Стець етнічний українець, але громадянин Польщі тоді наче виправдовувався, — що я їду в Україну, але не далі як у Львів.

У ті дні йому наче полегшало:

— Як тобі позиція Польщі? — запитав він.

— Мабуть, вони зрозуміли, що можуть стати наступними, — відповів я.

— Якби там не було — це дуже добре. Дуже добре.

Звісно, потім усе змінилося. Польща знову замінила допомогу Україні на нескінченні претензії, але тоді, у перші дні Великої війни, він (та інші останні українці) таки могли примиритися зі своїм паспортом і своєю формальною батьківщиною. На жаль, це тривало недовго.

— Війна. З нами всіма сталася війна... — знову повторює Олько.

...

Чи хотів би я щось додати? Відняти? Просто змінити? Згладити гострі кути? Загострити занадто м'які місця? Можливо й так. Саме для цього тут і є ця передмова й післямова. А сам текст я вирішив не чіпати, тож читайте.

У ТІНЯХ ЯБЛУНЬ АКЦІЇ «ВІСЛА»

«Нас мало, але нас видно» — так схарактеризував на початку 2000-х років ситуацію з українською меншиною в Польщі один із її представників, греко-католицький священник із Любліна о. Стефан Батрух. Він говорив це тоді, коли за переписом українців із польським паспортом було близько 35 тисяч — дрібка на тлі 40 мільйонів титульної нації. І ще з тисяч 5 лемків — Варшава дозволяє їм писатися як хочуть. Разом учетверо менше, ніж було депортовано та розсіяно операцією «Вісла» в 1947 р. на понімецьких землях — 152 тисячі. Чи можна визнати, що «Вісла», за висловом перемиської поетки Мілі Лучак, таки «розторнадила» українців у межах Польщі, асимілювала їх, розчинила в польському морі?

І так, і ні. Так, бо наведені цифри промовисті, і тепер ці українці вже потопають в іншому морі — у морі української заробітчанської еміграції, вони воліють радше закриватися в собі, ніж асоціюватися з крикливими галичанками чи волиняками, зашуганими русифікованими східняками. Ні, бо ті, хто таки лишився при українстві і знає, що немає іншої батьківщини їхніх предків, ніж у межах Польщі, уміє себе саме таким чином презентувати. І саме тому польська держава фінансує тижневик «Наше слово» чи чотири ліцеї з українською мовою навчання, що це вони, закерзонці та їхні нащадки, цього досягли. І якщо вони платять податки

як сумлінні громадяни цієї держави, то, державо, будь ласка, не заважай їм жити їхнім релігійним життям, мати своє бачення історії тощо, і не виривай їхніх предків із землі, і не обіцяй завезти на піший польсько-український перехід Медика — Шегині. Вони почуваються в силі пройти у вишиванках найбільш антиукраїнським тепер містом Перемишлем, знаючи, що поруч, на базарі, на вокзалі, є сотні тих, хто міг би їм допомогти, — торгаші-«човники» з України, — але тим начхати. Тому переважно закерзонці до прибульців зверхні, і нема на то ради.

У книжці Олега Криштопи ми знайдемо чимало тому пояснень, чимало відповідей, хоча, можливо, й не на всі питання (іноді співрозмовникам легше зітхнути й промовчати). Герої його книжки знають, що зробили багато: відкривали пункти навчання мови, відроджували українське церковне життя в залишених німецьких кірхах, добилися як могли повернення у Гори (так лемки говорили про дім. — Р. К.) чи на левади Підляшшя. Забороняли дітям одружуватися з поляками і вчили їх не гордувати українською мовою. Листувалися з родиною та колишніми односельцями, котрих перед акцією «Вісла» у 1944—1946 рр. вивезли в УРСР. Передплачували «Наше слово», хоч за комунізму воно було відфільтроване до нудоти, але треба було показувати польському оточенню, що не гірші, що мають власну газету і що з апломбом несуть її додому та пускають із вікон на грамофоні «Червону руту».

Вони знають і те, що зробили недостатньо: зосереджувалися на фольклорі (наприклад, піснях і танцях), не добилися відшкодувань за втрачені ліси, не видали відпо-

відної кількості книжок про втрачену землю та рідні села, не записали імен усіх, хто пройшов концтабір Явожно і депортації. «Якщо ми цього не зробимо, за нас не зробить ніхто», — говорить історик та голова товариства «Українська спадщина» з Перемишля Богдан Гук, і його подвижницькими трудами можна лише захоплюватись. Так само мислить і чинить засновник видавництва «Український архів» із Варшави Євген Місило. Щоб видавати свої книжки, він... їздить на заробітки в Німеччину!

Звісно, не всім бути редакторами книжок і газет: хтось робить свою невелику роботу в менших середовищах, тим більше зважаючи на те, що депортовані були переважно селянами і їхнє завдання радше — лишатися собою і своїх дітей виховувати відповідно. Лише глобалізація однакова як для поляків, так і українців. Сини й дочки одних і других їдуть на заробітки «на острови», а тамтешній люд дивиться на їхній паспорт. Польський. Хтось із дітей поїхав ще раніше, на початку 1980-х: тоді виникла стихійна еміграція молоді, котра вирішувала не повертатися з паломницьких автобусних поїздок до Ватикану. У Відні ці групи виходили й вимагали прийому в канадському посольстві. Канада розкривала обійми, і тепер ціле покоління українців у Польщі має демографічну прогалину, а канадське українство має свою закерзонську діаспору.

Борюкаючись із проблемою асиміляції, Об'єднання українців у Польщі (це офіційна назва — ОУП) чого тільки не вигадувало, аби її зупинити. І Молодіжний ярмарок (рокфолькфестиваль), і новорічні бали Маланки у Варшаві, і навіть пафосна програма «Повернення», котра закликала

лишати нажите на заході й півночі країни та їхати на Закарпаття. Один зі щецинських молодих українців відповів їм, що «їхати сидіти у кущах не збирається». Очевидно, у цій іронії була й частка гіркоти, адже багато малих селищ уже просто не існує на мапі. Втім, є підстави назвати цю іронію здоровою. Так чи інакше, більшість нащадків виселенців між собою говорять радше польською, і вирізнити їх можна лиш тоді, коли вони, зібравшись разом, горлають українських пісень, котрих їх навчають удома, в українських ліцях чи на пластових походах у Гори. Втаємничено: Наші Гори. Або ж коли, побожно склавши руки, виходять із церкви: у Польщі в релігійності з римо-католиками змагаються греко-католики й православні, проте останні — під більшим пресом колонізації. Дві єпархії греко-католиків є складовими УГКЦ та йменуються у Польщі Візантійсько-Українською Церквою.

Газету «Наше слово» раніше передплачували по кільканадцятьох українських сімей на село, а зараз по дві-три. Її активно диджиталізують, додають кольору, омолоджують редакцію, але це теж не надто допомагає. Українці з України мало не в кожному місті чи регіоні постворювали свої групи в соцмережах, і лиш небагатьох із них цікавить українське культурне життя чи історичний спадок у Польщі. Тому певною мірою потяг пішов, і вчити поваги до церков і цвинтарів, до могили композитора українського гімну Михайла Вербицького, до дому народження Михайла Грушевського будуть уже не «останні українці», а «перші», прибулі з України. Цей процес уже розпочався, дифузія між одними й другими відбувається, і ті, другі,

вже не туляться сумненько під стінами церков, а сміливо стають наперед, поруч із володарями польських паспортів. Зрештою, за кілька, максимум за десять, років і вони такі матимуть, якщо залишаться.

Олег Криштопа як репортажист описав нам крайні островці українського світу в Польщі — село на Лемківщині, село на Підляшші, село у Східній Пруссії. У кожному з них живе такий собі «українець із безлюдного острова». Знає, як сюди потрапив, проте не знає, чому звідси не втікає. Чи, навпаки, хоче тут перебувати? Але прагнення довести все до ладу, посадити «он там-ген ще й огірочки» показує, що українці із західних етнічних територій не так уже й відрізняються від загалу нашого народу. І до церкви ходять, в одну щиро, а в другу «ні ногою», але най стоять хоч і дві, і три. Тому Криштопі було цікаво поїхати аж під словацький, чи білоруський, чи калінінградський кордон й упевнитися: і тут наші.

Криштопа допомагає нам усім: і українцям України, і українцям Польщі, героям книжки, — розібратися в тому, чому виселенці та їхні нащадки живуть саме там і носять Батьківщину із собою в серці. Показує, як лемків обходжували москвофіли і деякі з них поїхали в СРСР вже в 1939–1940 рр., бо Сталін і Гітлер теж там домовлялися про «добровільні обміни населенням». Як підляшкам розповідали, що вони «тутейші» і ніякої України їм не треба. У результаті на Північному Підляшші, де не було акції «Вісла», на ваш київський акцент можуть сказати, що ви носій прекрасної білоруської мови. Як на Надсянні радянські представники евакуаційних комісій переконували

засновників місцевої «Просвіти» та носіїв членства ОУН у тому, що їхнє місце в УРСР, а вони їм заперечували й казали, що в них Україна тут, від князів Ярослава Осмомисла і Данила Галицького. Як шматок землі під назвою Надбужжя з містами Белз і Христоніпіль (нині Червоноград) передавали з рук у руки і спершу з нього, як із Польщі, українців вивезли в УРСР (1944—1946), потім, у 1947-му, по ньому катком пройшлася акція «Вісла», підгрібши тих, хто лишився, і викинувши їх у Східну Пруссію; а в 1951 р. — о боги! — цей шматок передають Україні, проте на нього вже ті, хто живе у Пруссії, повернутись не можуть, не можуть туди повернутись і ті, кого покинули в УРСР, — бо їх просто не пускають до своїх сіл. І з нього тепер виселяють поляків! І через цей шматок бойки з-під Устрик Долішніх мусили їхати у степ, бо прийшла нова влада, нова політика, тому сідай та їдь вирощувати кавуни та маринувати дніпровські карасі.

Завдяки монологам, розсипаним по книжці, можемо уявити, як тим, з акції «Вісла», не можна було говорити, що вони українці, як їх сприймали за бандитів і заглядали їхнім дітям до рота, щоб упевнитися, що там «чорне піднебіння». Вони «виселенці з акції W»! І так 10 років, аж поки в СРСР не трапився ХХ з'їзд партії і можна було заснувати Українське суспільно-культурне товариство. Під опікою. Можемо уявити, як тим, що поїхали на схід в УРСР, треба було доводити, що вони не поляки, бо саме так думали східняки: переселенці з Польщі — значить, поляки. Хоч і українськомовні. Треба було доводити, що їх тому й вивезли, що вони українці. І тепер кожна з вивезених у різні

боки сторін переконана, що їй було гірше, — ну ж бо тих на захід повезли в німецькі будинки, яка там може бути біда; а тих же, що на схід, до свого ж народу повезли, вже ж легше, ніж «медже поляками».

І так виходить, що останні українці Закерзоння не можуть зрозуміти, чи вони свої, а чи свої лише між собою, у цій покривдженій вигнанням групі. Бо посовеченим українцям в Україні їх сприймати важко, як і навпаки, — все ж 75 років жили порізно, не знають, ані що таке «вибрери» (узбережжя, з пол. «вибжеже»), ані «верівці» (багатоповерхівки, з пол. «вєжовце»), ані тобі «поспрятувати» (поприбирати), натомість тим іншим не подобається слово «дев'яносто» (бо це, мовляв, набралися з російської, а має бути «дев'ятдесят») абощо. Поляки дивились косо, особливо ті, хто з-під Львова чи Волині. А й навіть їхні діти не розуміли, чим же вода з потічка чи криниці смачніша від тої з крану. І скільки можна скиглити, що «вдома» грушки та ябка були ого-го, аби не ця клята «Вісла». Скільки нею можна прикриватися — беріть та й живіть! «Ні, ми тут чужі, останні українці...»

ΠΕΡΕΔΜΟΒΑ

1. ГЛЕМБОЦЬК. МИХАЙЛО КЕРТИЧАК

Раптовий сигнал телефона — це зазвичай погані новини. Так і є.

— «Вітаємо Вас у Росії», — з кривою посмішкою зачитую повідомлення від оператора.

— А! — Михайло Кертичак з розумінням махає рукою в порожнечу на горизонті. — Це геть поруч. Буквально ось там. Три кілометри звідси. Будьте обережні! Роумінг.

— Росія чи Польща, але ми все одно в роумінгу.

— За кілька кілометрів звідси один німецький філософ сказав (Михайло артистично підіймає палець правої руки до неба): «Зоряне небо наді мною (кулаком лівої він вдаряє себе в груди) і моральний закон у мені!» А нещодавно якийсь москаль написав на його домі: «Кант — лох». Це у Кенігсбергу, який сьогодні Калінінград.

Вечоріє. Ми сидимо на ганку старого німецького дому в Східній Пруссії, нині Польща, де останні 70 років жили українці. П'ємо холодне пиво, щоб порятуватися від раптової червневої спеки, і спостерігаємо за лелеками у гнізді на сусідньому стовпі. Мати дбайливо годує дитинчат.

— Цього року троє, — відсorbнувши пива, каже Михайло. — Юрко, мій брат, уже покійний, кожного року записував, скільки лелеченят. Переважно було троє або четверо. Треба знайти ті записи.

Михайлові за 60 — у нього сива борода, а очі завжди

ховаються за темними сонцезахисними окулярами. Він міг би бути актором — так артистично цитує вірші. Ще він знає багато анекдотів, але за сміхом його читається сум. Михайло, як і десятки тисяч інших українців, народився тут, на півночі сучасної Польщі, за кілька кілометрів від Калінінградського анклаву Росії, — друге покоління виселених із так званого Закерзоння в рамках акції «Вісла».

— Така ідилічна картинка, як лелека-мама дбає про дітей, — знов озивається Михайло. — Але знаєте, що буває, коли дитинча народжується кволим?

Ми не знаємо.

— Мама своїм дзьобом, наче ножицями, хапає його за шию і... переламує. А потім розгойдує і жбурляє якомога далі від гнізда.

Михайло ковтає ще пива:

— Хоча, з другого боку, коли діти здорові, вона неймовірно жертвна мати. У сильну спеку розставляє крила, щоб захистити дітей від сонця. І весь день ходить колом навколо гнізда, створюючи для них тінь. Таке-то.

Далі сидимо мовчки — спиною до німецького будинку, обличчям на північ, до Росії, вдивляючись у занедбану пустку, яку рятує від безсенсовості хіба що лелече гніздо. Сьогодні це Глембоцьк, Польща, а колись було німецьке Тіфензеє, тобто глибоке озеро. До озера, справді глибокого, ми підемо завтра вранці, а сьогодні я намагаюся зрозуміти жорстоку іронію історії: раніше німецькі землі стали польськими, а на місце виселених німців переселили українців, теж виселених. Велике переселення народів — імені Сталіна.

2. ЛЯХАВА

Як сюди, на це міжкордоння, потрапив я? Відомо як — автомобілем. Але навіщо? Що примусило мене у жахливу червневу спеку подолати майже шість із половиною тисяч кілометрів на авто без кондиціонера? Фактично віддаль до центру Землі — тобто до найдалшого, дев'ятого чи якого там, кола пекла — і у моєму випадку це не перебільшення.

То з чого ж усе почалося? Може, з першої поїздки на Закерзоння? З того моменту, коли я з хлопцями зі Львова, які впорядковують українські могили у Польщі, пішли у гори — десь між Перемишлем та Сяноком. Спітнілі, раптом побачили дивну картину: ліс зацвів. Серед буків і сосен квітли грушки та яблуні.

— Тут було село, українське село Ляхава, — пояснив один із хлопців, здається Володя. — От глянь під ноги, бачиш, там була криниця.

І я справді побачив викладену каменем яму. А за кілька кроків у траві проглядався фундамент будинку....

Увечері ми сиділи на подвір'ї якоїсь агротуристики — господарі були громадяни Польщі, але українці, говорили українською з ледь помітним акцентом і співали українських пісень. Над нами було карпатське небо з мільярдом зірок — таке ж, як десь на Косівщині чи Верховинщині, й на хвилю мені здалося, що я вдома. В Україні. Ілюзія розвіялася вранці — усі написи латинкою, а ще — надто добрі дороги, відремонтовані, якщо вірити написам, за кошти Європейського Союзу.

3. КИЇВ. ОЛЕКСАНДР СТЕЦЬ

Усе ж ні — намір написати про цю напівусохлу гілку українства в Польщі прийшов значно пізніше. Коли у моєму житті з'явився Олександр Стець. Він зателефонував, відрекомендувався й запропонував зустрітися на Хрещатику. Переді мною був кремезний чолов'яга з виголеним черепом, козацьким оселедцем і такими ж козацькими довгими вусами. Він довго й захоплено оповідав про полк Чорних запорожців армії УНР — часів війни за незалежність 1918–1920 років, його командира Петра Дяченка і пропонував поїхати в село Березова Лука на Полтавщину, де той народився, — щоб зробити фільм. Те, що Олександр — громадянин Польщі, там народився та прожив усе життя, видавав лише ледь помітний акцент. Ми поїхали разом спочатку на Полтавщину, а потім зробили ще кілька телепроектів — уже в Польщі. Я ночував у його домі в Перемишлі, слухав, як він оповідає тисячу та одну історію, і нарешті сказав йому, що хочу написати книжку.

— Але для цього ти мусиш нас полюбити, — серйозно відповів Олько.

— Тільки не будь до нас надто суворим, — сказав він іншого разу.

І я таки їх полюбив, і намагаюсь не бути суворим.

4. ПЕРЕМИШЛЬ. ОСТАННІ УКРАЇНЦІ

Якось ми збираємось у дворі одного з українців у Перемишлі. Забава людей на 10–12, і все українці. Горить вогонь, хтось дістав гітару. У зоряне небо летять іскри та українські пісні...

Єдиний поляк на забаві — хлопець господареві доньки. Я пропускаю початок конфлікту, застаю вже кінець — молодий хлопчина з розчервонілим лицем, бризкаючи слиною, кричить на Михайла Кертичака: «Мув по-польски, хлопе! Мув по-польски, хлопе!»

Кертичак розвертається, господар ніяково й марно намагається його спинити. Пісні вмовкають, багаття гасне. Наступного дня усі зустрінуться на так званій Пикулицькій ході — марші кількох тисяч українців Закерзоння через весь Перемишль до військового цвинтаря у Пикуличах, де поховані вояки армій УНР, ЗУНР та навіть УПА. Більшість іде у красивих вишитих сорочках, дехто тримає в руках маленькі українські прапорці. Бачу Михайла — як завжди, у темних сонцезахисних окулярах, а за кілька хвилин зустрічаю і доньку господаря вчорашньої забави. Вона теж у вишиванці. Я дивлюсь на неї і раптом бачу майбутнє. Скоро вона одружиться зі своїм хлопцем-поляком, у них народяться діти. Мовитимуть по-польски. Уже через рік чи два вона перестане ходити на Пикуличі...

У 40-х роках із Закерзоння було виселено майже 700 тисяч українців. Понад пів мільйона — в УРСР, ще 150 тисяч — на північ і захід Польщі — в рамках акції «Вісла».

Через 70 років після цього у Польщі українцями називають себе заледве 30 тисяч. Одиниці тих, які ще пам'ятають депортацію, і їхні діти — ті з них, які всупереч офіційній політиці не асимілювались. Хоч як би було гірко, це покоління українців Польщі, найімовірніше, останнє. Діти дітей переважно стають поляками.

ЧАСТИНА 1
АКЦІЯ «ВІСЛА»

— Тільки не називайте нас діаспорою, — втомлено, наче мантру, повторює Олександр Стець. — Ми ж не емігранти! Нас часто запитують: звідки ви тут, у Польщі, взялися? Коли емігрували? А ми ж не емігрували! Українці жили тут із діда-прадіда! Це все колись було наше...

1. ЯЛТА, 4—7 ЛЮТОГО 1945

На Рузвельта було боляче дивитися, відзначив пізніше Черчилль. Президент США почувався так погано, що не вставав і майже не говорив. А от Сталін, навпаки, випромінював силу і впевненість. Він їх переграв, підготувався краще. Вінстону постійно підливали алкоголь. Потім диктатор зіграв на іншій його слабкості — честолюбстві. Біля карти Європи Сталін дав зрозуміти британцеві, що доля планети залежить лише від них двох. І Черчилль купився. «Увесь світ лежав біля наших ніг», — пригадував потім він.

Коли за святковим столом Сталін сказав, що мирні угоди мають укладатися великими державами без участі малих народів, Рузвельт йому несподівано підтакнув. Черчилль, хоч мав інші наміри, сказав: «Орел має дозволяти малим пташкам співати, та не повинен перейматися їхнім співом». Долю українців і поляків було вирішено — без їхньої участі.

Новий кордон малювали практично від руки. Врешті

для Сталіна це не мало принципового значення — Польщу він уже й так проковтнув. Рузвельт нерішуче запропонував Джугашвілі віддати Польщі Східну Галичину зі Львовом. Той категорично заперечив. «Але ж Львів ніколи не був у складі Російської імперії», — заявив Черчилль. «Зате Варшава була!» — самовдоволено покрутив вуса Сталін. СРСР напередодні заявив, що всі етнічні українські землі, включно з Холмщиною, Надсянням і Лемківщиною, мають входити до УРСР. Насправді це була гра у компроміс. Після коротких дебатів над мапою Сталін запропонував, що межа буде проходити по так званій лінії Керзона. Далі Рузвельт, наче йшлося про щось цілком буденне, запитав у Джугашвілі, чи він планує переселення людей. Сталін відповів коротко: так.

Перемовини з цього приводу були відверто зайві. Прикордонні стовпчики уже встановили. Таким чином приблизно 700 тисяч українців на своїх споконвічних землях знову опинилися відділені кордоном від інших.

А окупаційний уряд УРСР і так званий Комітет визволення Польщі — маріонеткова організація більшовиків — ще у вересні 1944-го підписали угоду про масові депортації. Усіх поляків належало вивезти з Радянської України, українців — із територій, які тепер належали новій Польщі.

Протягом 1944—1946 років Сталін переселив в СРСР понад пів мільйона українців. Йому здавалося, проблема вирішена. Але це було не так. Українці залишилися. А з ними і Українська повстанська армія — УПА.

2. ТАЙНА ВЕЧЕРЯ. МЕЖИГІР'Я

Сталін збрехав Черчиллю — в окупованій Польщі чесних виборів не буде. Так званий Уряд національної єдності контролювали комуністи. Прем'єр Осубка-Моравський постійно звітує про масові депортації українському радянському лідеру Хрущову. У жовтні 1946-го він приїжджає до Києва. З нагоди закінчення переселень — святковий бенкет у резиденції Межигір'я. Сьогодні це відкритий для відвідувачів майданчик — «музей корупції» Віктора Януковича. Тут експрезидент України «підтримував» страусів, тут він збудував собі біля Київського водосховища потворну «хонку» — будинок зі зрубів, обставлений псевдогрецькими колонами. Поруч залишилися старі будівлі, які ще пам'ятають «тайну вечерю» Осубки-Моравського з Хрущовим, який на той час був головою Ради Народних Комісарів Української РСР. На цій зустрічі обговорюють спільну боротьбу з УПА та АК, а також продовольчу кризу. Хрущов обіцяє Осубці-Моравському 200 тисяч тонн зерна — це у час, коли в Україні триває голод. Тим часом просто під час вечері з'ясовується, що дані про депортації завищені й на Закерзонні лишаються сотні тисяч українців і десятки сотень бійців УПА. Найімовірніше, співрозмовники вирішили зайвий раз не турбувати цим Сталіна. Так народилась ідея акції «Вісла».

3. ЯБЛІНКИ. СВЕРЧЕВСЬКИЙ

Приводом для акції «Вісла» стала загибель польського генерала Кароля Свєрчевського. Мені ще «пощастило» побачити його пам'ятник — на місці бою УПА з підрозділом Війська Польського біля колись українського села Яблінки. У 2018-му його знесли. Це був типово совковий монумент — сірі бетонні блоки тягнуться вгору, але попри розмах усе одно видаються дрібними на фоні гір. Десять по середині тумби витесана голова Свєрчевського — голомозий, з великими губами, він із ненавистю дивиться у ліс навпроти, з якого, вірогідно, його й атакувала УПА. Внизу напис — що його ім'я легендою увійде в історію. Автор не помилився. Кароль Свєрчевський більшість свого життя провів у сталінському СРСР — у 1917-му він долучився до більшовицького перевороту, служив у Червоній Армії. У 1943-му Свєрчевський став одним із формальних засновників просталінської польської Армії Людової на територіях СРСР і вже з цим формуванням повернувся до Польщі. Активний учасник примусових депортацій поляків, у 1947-му він, як заступник міністра оборони, зайнявся «українською проблемою». Наприкінці березня вирушив з інспекційною поїздкою на Закерзоння, де 28 березня і загинув у бою — начебто з УПА. У різноманітних статтях згадується, що напад на Свєрчевського здійснила сотня Хріна — Степана Стебельського. Буцімто це була помста за знищений напередодні шпиталь українських повстанців. В одному з матеріалів як доказ цієї версії автор наводить дані, що кілька повстанців із сотні Хріна були невдовзі

нагороджені — сам Стебельський отримав найвищу відзнаку УПА — Золотий хрест бойової заслуги, а кілька бійців — Срібні хрести першого та другого класу.

4. ПЕРЕМИШЛЬ. БЕРЕСТ

Один із нагороджених досі живий. Вістун Берест, він же Василь Ласичка, нині мешкає у маленькому помешканні в багатоквартирному будинку в Перемишлі. Йому вже за 90, але потиск руки ще дуже міцний.

— Як був малий, — згадує Василь, — то ще не знав, що значить ОУН, але вже малював по слупах тризуби. А підлітком уже проводжав стрільців на Закарпаття, бо стежки знав. Пізніше дістався на роботи до Німеччини. Приходили німці й забирали робітників. У Німеччині я вже належав до ОУН. Наші провідники ОУН застерігали, аби не було такого, як у 1920–1921 роках, коли Пілсудський зі Сталіним поділили Україну. Ну і різні дискусії були. Як німці завоювали схід, то поляків усували від праці й давали її українцям. Нашу інтелігенцію поляки розстріляли. Мовляв, співпрацюють із німцями. То були початки. Як війна ся скінчила, то — не знаю, як їх назвати — агенти чи не агенти, бо там були і російські агенти, — казали, що в Ялті ухвалили, нібито кожна нація має йти до свого краю. А я був українським патріотом, уже казав, що ще на Закарпаття перепроваджував стрільців. І прийшов сюди, і нав'язав зв'язок у такій сотні... Провідником сотні був Хрін. Він організував тут сотню. Дуже багато боїв мав Хрін...

Запитую Василя про загибель Сверчевського. Він трохи задумується:

— То було все мощно законспіровано. То було під весну, десь марець¹ чи, може, квітень. Ну, але сніжок був. Прийшов якийсь обций² до штабу. Каже: «Хто ще є мощний, підемо ще на одну заставу». Нібито там облава на УПА і є один важливий... Не сказав, хто то є. А там — снайпер Сава. І правдоподібно, що він трафив Сверчевського... Той Сава вже помер в Англії.

На хвилю Ласичка змовкає, тоді озивається знов:

— Але як я був у санаторію, то там казали, що поляки самі забили Сверчевського. Казали, що в нього вже була діра від багнета. Цілком можливо, що його вже хтось багнетом був заколов. Але згодом польські газети оголосили, що УПА забило Сверчевського. Але хто фактично його вбив?

Пан Василь, очевидно, не знає. На прощання він наливає нам по 50 грамів якогось бренді і п'є сам.

5. ЩАВНЕ КУЛЯШНЕ

Генерал Сверчевський загинув уранці 28 березня 1947-го, а вже увечері того ж дня Центральний комітет Польської робітничої партії (аналог КПРС) ухвалив рішення про депортацію українців:

¹ Марець — березень (полонізм). — Тут і далі примітки редакторки.

² Обций — чужий (полонізм).

ЧАСТИНА 1. АКЦІЯ «ВІСЛА»

W ramach akcji represyjnej wobec ludności ukraińskiej postanowiono:

1. W szybkim tempie przesiedlić Ukraińców i rodziny mieszane na tereny odzyskane (przede wszystkim Prusy pfn.), nie tworząc zwartych grup i nie bliżej niż 100 km od granicy

У рамках репресивної акції щодо українського народу постановлено:

1. Швидкими темпами переселити українців і змішані родини на повернені території (передусім Північну Пруссію), не утворюючи компактних груп і не ближче ніж за 100 км від кордону

Те, що загибель Свєрчевського — лише привід, видно з інших документів, виданих іще напередодні. «Створення однорідної держави з точки зору етнічної приналежності», «необхідно навесні здійснити енергійну акцію переселення цих осіб, окремими сім'ями розкидаючи їх по всіх відновлених територіях, де вони швидко асимілюються» — усе це писалося ще на початку 1947-го. Підготовка до депортації відбувалася швидкими темпами. Рівно за місяць шість польських дивізій та корпуси служби безпеки оточили територію, на яких — канцелярською мовою — «компактно проживало українське населення». У цей же час відділи НКВС та чехословацької армії заблокували кордони Польщі з СРСР та Чехословаччиною — щоб комар не прослизнув.

А вже 29 квітня на північ рушив перший потяг із депортованими. Потім ці каравани плачу рухалися без упину.

Сьогодні на цьому місці практично нічого не нагадує про трагедію. Звичайна сільська станція. Одноповерхова споруда з облущеною фарбою надійно зачинена. Колії